

Сидорчук Н.Г. Соціально-педагогічні передумови і головні тенденції становлення професійної самоосвітньої діяльності вчителя / Н.Г. Сидорчук // Соціалізація особистості: зб. наук. праць. – К.: “Логос”. – 2000. – Вип. 2. – С. 11-19.

Н.Г.Сидорчук

м.Житомир

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ І ГОЛОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ СТАНОВЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ САМООСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛЯ

Самоосвітня діяльність майбутнього вчителя - багатогранний об'єкт міжнаукового дослідження, безпосередньо пов'язаний як з людинознавчими, так і суспільствознавчими дисциплінами, зокрема філософією, історією, економікою, загальною, віковою та педагогічною психологією, психологією праці, педагогікою, історією педагогіки, соціологією, етнографією, етнопедагогікою тощо.

Для глибокого розуміння і правильного розв'язання багатьох сучасних проблем підготовки вчителя до самоосвітньої діяльності розглянемо історію становлення і розвитку професійної самоосвітньої діяльності вчителя в системі вищої педагогічної освіти в Україні з урахуванням специфічно-регіональних та конкретно-історичних умов.

Спираючись на підхід до визначення періодизації професійної підготовки вчителя, подану В.Л.Соскіним [1:5-35], виділимо для характеристики ролі самоосвітньої діяльності вчителя в системі вищої педагогічної освіти п'ять основних періодів: I період - 1802-1917рр.; II період - 1917-1928рр.; III період - 1928 - 1960рр.; IV період - 1961-1985рр.; V період - 1986-2000рр.

У процесі історико-педагогічного аналізу професійної самоосвітньої діяльності в системі вищої педагогічної освіти в Україні обмежимо своє завдання розглядом розвитку форм самоосвітньої діяльності вчителя, її структури, змісту, організації, а також мережі навчальних закладів, які займалися підготовкою вчителя до її здійснення.

Період 1804-1917рр. охоплює за цивілізаційним підходом аграрний (до 1861р.) та індустріальний етапи розвитку суспільства. Утворене у 1802р. Міністерство народної освіти під впливом соціально-економічних перетворень було вимушене зважитись на деякі кроки у реформуванні освітньої справи в Російській імперії. Саме в цей час була вперше поставлена на державному рівні проблема підготовки педагогічних кадрів, у 1803-1805рр. - відкритий перший в Україні вищий заклад освіти - Харківський університет.

При університетах у цей час створювались закриті трирічні педагогічні інститути [2:270-273.]. За статусом вони вважалися відділеннями університетів, де було загально визнано, що досвідчених учителів не можна підготувати лише завдяки універсальному лекційному курсу. Майбутній учитель мусив орієнтуватися в поступальному розвитку головних наукових теорій і систем; водночас він повинен володіти уміннями самостійної праці і наукового дослідження, однак основна увага при цьому приділялася прищепленню студентам навичок викладання.

Слід зазначити, що саме у 30-60-ті роки XIX століття у російську та українську мову ввійшов термін "самоосвіта". Логіко-семантичний аналіз даного поняття дає можливість констатувати, що його інтенсивне включення у книжковий лексикон зумовлене позамовленневими чинниками, а саме: «особливою увагою до будь-яких проявів духовних процесів окремої особистості та до розвитку активної діяльнісної першооснови загально-політичного життя» [3:300].

Імпульсом до соціально-економічного і суспільно-політичного поступу України другої половини XIX століття стало скасування кріпосного права у 1861 р. 60-ті роки ознаменувалися і освітньою реформою. Новий етап розвитку вищої школи пов'язується з демократичним за змістом Університетським Статутом (1863 р.), який загалом сприяв удосконаленню наукової та навчальної роботи вищого закладу освіти.

У Ніжинському історико-філологічному інституті князя Безбородька (1875 р.) студенти не обмежувалися підготовкою до лекцій, вони робили повідомлення на публічних читаннях, виступали з доповідями на засіданнях історико-філологічного товариства тощо.

Аналіз навчальних планів і програм вищих педагогічних навчальних закладів показує, що в педагогічних інститутах, на Вищих курсах належну увагу приділяли психолого-педагогічній, методичній та практичній підготовці слухачів, - на відміну від університетів. Однак навіть за умови декларування форм та методів самоосвіти спеціальна підготовка до професійної самоосвітньої діяльності вчителів не здійснювалася.

Разом з тим, у період, що розглядається, крім професійної самоосвіти, існували і такі її напрями, як:

- *індивідуальна самоосвіта* - здобуття освіти завдяки власним зусиллям особистості;

- *загальна самоосвіта*, яка охоплювала, головним чином, певні верстви інтелігенції та проводилася легально;

- *політична самоосвіта*, до якої, поряд з революційною інтелігенцією, залучались робітничі маси; вона, як правило, здійснювалася в численних підпільних гуртках.

Показник частки населення, що навчалося самостійно, в Україні перевищував аналогічні показники в інших країнах Західної Європи [4, С.403].

Потяг до знань, який постійно придушувався самодержавством, час від часу виводив на поверхню суспільного життя видатних енциклопедично освічених представників українського народу. Серед них можна назвати І.Огієнка, Л.Українку та ін.

Головною причиною потягу до загальної самоосвіти в дореволюційний період була недостатня кількість навчальних закладів та недоступність освіти для значної частини населення. На зростаючу потребу у знаннях швидко відреагували наукові сили ліберальної інтелігенції, педагогічні та вчительські

кадри, створюючи певні рекомендації до занять для всіх бажаючих учитися. Так виникли популярні видання «Благо», «Програми для домашнього читання» тощо.

У Росії та в Україні створювалися осередки самоосвіти - відповідно «Комісія з організації домашнього читання» (у Москві та Петербурзі), громадські спілки та товариства «Просвіта», «Товариство поширення грамотності». Вказані організації ставили за мету не тільки впорядкування домашнього читання як підґрунтя самоосвіти, добирання літератури відповідно до рівня та запитів читачів, що обслуговувалися, але й керівництво роботою, допомогу у складних питаннях засобом письмових порад та вказівок, складання програм, перетворення читання в постійну вдумливу працю.

Представники освітніх товариств працювали серед декласованої інтелігенції, що не мала змоги одержати університетську освіту, і ставила перед собою завдання створити для них «Домашній університет».

Нелегальна самоосвіта краще відома нам як за змістом, так і за контингентом слухачів. Вона здійснювалася за допомогою мережі підпільних гуртків і була одним із шляхів отримання політичних знань. Специфіка підпільної самоосвіти того часу полягала в її вимушеній безсистемності, відсутності будь-якого плану, конкретних організаційних форм та методів діяльності. Якісний та кількісний склад гуртків, забезпечення їх учителями та методичною літературою характеризувались випадковістю та епізодичністю. 1802-1917рр. були роками зародження професійної освіти та її складової самоосвіти як суспільного явища.

В 1917-1928рр. у радянській Україні починається перебудова педагогічної освіти та підготовки вчителя нового суспільства, яка передбачала розвиток «...звички і любові до продуктивної праці» у майбутніх учителів [5, С.29]. Самоосвітня робота ж на державному рівні була системно організована і фактично розпочата лише з 1923-1924 навчального року. Так, у жовтні 1923 року при Агітаційно-пропагандиському відділі (АПВ) ЦК ВКПб

організовано Центральну комісію з питань самоосвіти; в грудні цього ж року вийшов перший номер журналу з керівництва самоосвітою «Помощь Самообразованию».

Здійснювалась вона виключно як *політсамоосвіта*. Виконання державних вимог з питань самоосвіти до педагогічного циклу, наприклад, Харківських вищих педагогічних курсів, передбачало викладання таких окремих дисциплін, як «Вивчення установ політосвіти», «Політико-виховна робота з працівниками соцвиховання».

Як свідчать плани багатьох педагогічних навчальних закладів, значна увага надавалась педагогічній практиці студентів на пунктах ліквідації неписьменності, у хатах-читальнях. Вихованці вузів України, що стояли біля витоків становлення народної освіти, зробили значний внесок у ліквідацію неписьменності. В Україні та за її межами добре відомі імена С.Русової, І.Стешенка, І.Огієнка, Т.Лубенця, О.Музиченка, Б.Грінченка, Я.Ряппо та ін.

Таким чином, в період з 1917 по 1928 рік у педагогічних навчальних установах України закладаються основи для створення системи підготовки вчителів до професійної самоосвітньої діяльності.

Реконструкція господарства, здійснення «культурної революції» у 1929-1941рр. потребувало значного збільшення випускників педагогічних навчальних закладів. Останнє призвело до переважання в практиці вищої педагогічної школи одноманітних форм і уніфікованих методів навчання, які застосовувалися без врахування інтересів і потреб студентів. Активні методи та форми самостійної роботи піддаються нищівній критиці.

Курс на створення єдиної системи підготовки педагогічних кадрів в Україні постійно спрямовувався вольовими зусиллями партійного керівництва. Зрештою, останнє призвело до переоцінки ролі викладання як вирішального елемента в структурі навчання і, відповідно, до недооцінки учіння як самоосвітньої роботи майбутніх учителів (в тому числі і під керівництвом викладача) [6]. Цей факт негативно позначився на розвитку вищої педагогічної школи загалом та процесі становлення професійної

самоосвітньої діяльності вчителя зокрема.

1941-1945рр. можна визначити як період сприяння розвитку та вдосконаленню підготовки вчителів до професійної самоосвітньої діяльності, що зумовило її розгортання у повоєнний час.

Розвиток системи педагогічної освіти в перші повоєнні роки передбачав розробку системи заходів для підвищення якості підготовки педагогічних кадрів. Головним завданням самостійної роботи студентів визначалося засвоєння певного обсягу знань на основі використання допоміжного матеріалу.

Аналіз наукових праць відомих дидактів 30-60-х років (Є.Я.Голанта, П.Н.Груздева, Б.П.Осіпова, М.Г.Кашина, Р.М.Мікельсона, У.Т.Огороднікова, М.М.Скаткіна та ін.) дає можливість дійти висновку, що самоосвітня робота у зв'язку з утвердженням командно-адміністративних методів управління освітою в цей період розглядається в цілому з позицій дидактико-методичного аспекту, тобто як засіб організації навчання, спрямованого на виконання певного кола завдань.

У 60-ті роки, в період «відлиги», знову посилюється увага до методів, спрямованих на розвиток ініціативи та самостійності в отриманні наукових знань, необхідних для розв'язання практичних педагогічних завдань. Активно розробляється коло питань, пов'язаних з розвитком проблемного навчання, в якому поєднується систематична самостійна пошукова діяльність із засвоєнням часткових висновків. Серед досліджень, статей, монографій, що з'явилися в цей період, увага дидактів у першу чергу зосереджується на виявленні конкретних характеристик пізнавальної діяльності, труднощів засвоєння навчального матеріалу, на розробку, обірунтування систем та завдань навчати, способів самоосвітньої діяльності (Л.І.Гриценко, Н.Г.Дайрі, М.О.Данілов, Б.П.Єсіпов, І.Я.Лернер, І.І.Малкін, Т.В.Напольнова, Н.А.Половнікова, В.Г.Разумовський, Н.А.Семенов тощо).

Формалізм у навчанні, що став посилюватися в умовах командно-бюрократичної системи навчання в СРСР і в Україні, водночас стимулював

творчі пошуки педагогів-практиків та окремих педагогічних колективів щодо подальшого розвитку професійної самоосвіти. Так, у Павлиській середній школі окреме місце відводилося проблемі самоосвіти вчителів та учнів. Навчальна, позанавчальна та позашкільна робота була побудована таким чином, що вчителі відчували постійну потребу в самоосвіті, заохочувані особистим прикладом В.О.Сухомлинського.

У 70-80-ті роки командно-бюрократична система управління освітою намагалася зберегти свій «статус-кво» величезною кількістю методичних листів, програм, які декларували уніфікацію навчального процесу вищих навчальних закладів. Навіть безпосередня спроба реформи народної освіти 1981-1985рр. не викликала ніяких суттєвих змін в її функціонуванні.

Таким чином, головними спільними ознаками рішень директивних органів і керівних ланок вищої школи у період 60-80-х рр. є: обов'язкова наявність завдань викладача, дій студентів щодо їх виконання та ставлення до самоосвіти як до допоміжної форми організації навчального процесу.

Дослідженням окремих аспектів проблеми самоосвітньої діяльності в період демократичних перетворень часів перебудови як одного з чинників поліпшення підготовки майбутнього вчителя займаються дидакти, психологи, методисти. Серед багатьох інших, звертають **на** себе увагу праці А.К.Громцевої, С.Б.Єлканова, І.І.Кобиляцького, М.Д.Касьяненка, В.А.Козакова, Н.В.Кузьміної, Б.Ф.Ломова, П.І.Підкасистого, К.К.Платонова та ін., в яких вироблені нові підходи до планування та організації самоосвіти, впровадження її засобів у навчальний та позанавчальний процес, питання професійної самоосвіти. Однак аналіз змісту методичних рекомендацій для студентів з питань самоосвіти дозволяє зробити висновок про **те, що** визначені підходи до самоосвіти у вузах залишилися традиційними.

Характерною рисою українського суспільства 90-х років стало проголошення побудови правової держави та вихід на новий рівень економічних стосунків, зростання політичної свідомості українського народу, його прагнення до незалежності.

Правова держава передусім визнає пріоритет особистості, яка керує сама собою за будь-яких обставин та в усіх видах діяльності. Така особистість має бути наділена внутрішньою самодіяльністю та цілеспрямованістю, які необхідно визнавати, заохочувати та виховувати.

Розкриття кращих рис особистості не приходить саме по собі, воно потребує розумного втручання в цей непростий процес зусиль педагога. Тобто сучасний вчитель повинен виступати свідомим суб'єктом виховного та навчального процесу, активним діячем науково-технічного та соціального прогресу, а також навчити учнів засобам самостійного мислення та розв'язання завдань, що їх ставить життя, забезпечує високий потенціал самоосвіти, перекваліфікації, зміни професії.

Тому в даний конкретний історичний період розвитку суспільства професійна підготовка вчителя загальноосвітньої школи вимагає вирішення завдань, спрямованих на оновлення та активізацію професійної самоосвітньої діяльності як підгрунття удосконалення професійної майстерності та формування творчої особистості учнів. При цьому одним з центральним питань, на нашу думку, є організація самоосвітньої діяльності студентів педагогічного закладу освіти.

Література

1. Высшая школа и научно-педагогические кадры Сибири (1917-1941гг.) / Под ред. В.Л.Соскина. - Новосибирск, 1980. - С.5-35
2. Эскин М.И. Педагогические институты при университетах //Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР. - М., 1973. -С.270-273.
3. Сорокин Ю.С. Развитие словарного состава русского языка в 30-90гг. XIX века. - М.: Наука, 1965. - 565с.
4. Педагогическая энциклопедия /Под ред. А.Г.Калайпникова. - М.: Работник просвещения, 1929. - 894с.
5. Майборода В.К. Вища педагогічна освіта в Україні: історія, досвід, уроки (1917.1985рр.) -К.: Либідь, 1992. - 196с.

6. Алексюк А. Оновлення змісту навчання, підвищення його освітніх, розвиваючих і виховуючих функцій в нових умовах України як суверенної і незалежної демократичної держави нашого часу // Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні /А.Погрібний, А.Алексюк та ін. - К.: Школяр, 1997. - 150с. - С.69-71.

Аннотація •

В статті розкриваються соціально-педагогічні передумови і основні тенденції становлення професійної самоосвітньої діяльності вчителя в системі вищої педагогічної освіти на Україні на основі її історико-педагогічного аналізу з урахуванням регіональних і конкретно-історичних умов.